

УДК 300.36

Хобга І.П.

кандидат філософських наук, доцент

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ТА ЇХ РОЛЬ У ЖИТТІ ЛЮДИНИ

Стаття присвячена аксіологічному аспекту проблеми життя людини в системі суспільних відносин. Роль ціннісних орієнтацій у цьому процесі автором розкривається шляхом звернення до таких феноменів, як оцінка, цінності, система цінностей, вибір та ціннісні орієнтації. Такий підхід забезпечує розуміння проблеми сенсу життя людини.

Людина як невід'ємний компонент соціуму в процесі своєї діяльності вступає у взаємні ціннісні відносини з окремими людьми і з суспільством в цілому. При цьому вона виступає одночасно як діяльний суб'єкт і об'єкт оцінки: оцінює інших людей і сама оцінюється ними.

Оцінка є специфічною формою відношення людини до дійсності. Це - схвалення або осуд різних явищ навколишньої дійсності незалежно від їх матеріального чи духовного походження. Вона завжди залежить від цінності - позитивного чи негативного значення оцінюваного для людини, суспільства або певної соціальної спільності.

Цінністю називається те, що здатне задовольняти людські потреби. Отже, цінність речі визначається як її властивостями, так і характером відношення до потреб та інтересів людини. Речі, явища стають цінностями, оскільки вони втягуються в сферу людського існування й діяльності. Цінності (як і культура) поділяються на матеріальні й духовні, бо культура і є сукупністю цінностей, створених

самою людиною, людським співтовариством.

Оцінюючи те чи інше явище, яке може бути носієм цінності, людина встановлює його значимість, тобто відповідність чи невідповідність своїм уподобанням. Залежно від міри відповідності (невідповідності) оцінка може виражатися в різних формах - схвалення або осуду, згоди або критики, симпатії або антипатії, любові або ненависті тощо. У найзагальнішому вигляді ціннісні властивості речей (явищ) позначаються категоріями "добро - зло", "корисність - шкідливість", "краса - потворність" і т.п.

Поняття цінності співвідносне з такими поняттями як "значимість", "корисність" або "шкідливість". Значимість характеризує ступінь інтенсивності ціннісного відношення. Людину завжди щось приваблює більше, щось - менше, а щось взагалі залишається байдужим. Корисність може носити чисто утилітарний характер і стосуватися як матеріальних, так і духовних цінностей. Шкідливість - це завжди негативне відношення людини до предмета цінності.

Щоб набути знання стало переконанням і спонукало людину до дії, вона повинна осмислити його важливість і необхідність для своєї діяльності. Потреби, інтереси, цілі, норми, ідеали та інші імперативи при цьому виступають як підґрунтя і критерії позитивного чи негативного відношення до об'єкта оцінки, який є носієм цінності. Останнім може бути те чи інше явище, предмет оточуючої дійсності або духовний феномен, який може мати для людини певну значимість, тобто цінність.

На основі, в процесі і в результаті відображення людина відбирає у свідомості зміст пізнаного і оцінює його з позицій потреб, інтересів, ..., і так – аж до ідеалів. Оцінка є опосередковуючою ланкою між пізнанням і практикою (пізнання – оцінка – практика). Одні з пізнаних людиною явищ оцінюються нею як потрібні, корисні, прийнятні, інші – як шкідливі, ворожі, неприйнятні, а ще інші – як байдужі, до яких вона відноситься індивідуально. З урахуванням того, що одні цінності мають для людини більше, інші менше значення, утворюється ієрархія (система) цінностей. Остання необхідна людині для орієнтації у своїй діяльності, в житті в цілому.

Найпершою і найвищою цінністю для людини є сама людина, її життя. Кожна людина повинна усвідомлювати свою цінність, мати почуття власної гідності, а також бути здатною зрозуміти таку ж цінність будь-якої іншої людини, поважати її гідність; нікому не дозволяти ображати, принижувати себе, але й ніколи не ображати й не принижувати інших; не принижувати себе, але й не бути пихатим. Людина справді високої культури повинна вміти

гармонійно поєднувати почуття власної гідності й скромність. Поняття абсолютної цінності поширюється на всіх людей – незалежно від віку, статі, раси й національності, освіти, професії, роду діяльності тощо.

Ціннісне відношення до дійсності (зумовлене в свою чергу потребами й інтересами) є найбезпосереднішим фактором, що детермінує життя людини. Активність людей завжди спрямована на використання, збереження і розвиток (примноження) наявних цінностей або того, що ними може стати. В цьому – сутність ціннісного відношення до дійсності.

Діяльність людини є складним цілеспрямованим процесом вирішення життєво важливих питань. Вона характеризується осмисленістю і цілеспрямованістю. Кожна людина в певній мірі усвідомлює, оцінює себе і свою актуальну діяльність, на основі чого формулює ідеальну модель майбутнього. Такою моделлю є мета (ціль). Людина субординує свої цілі, ставить перед собою безпосередні (найближчі), які є відображенням більш віддалених, до досягнення яких вона прагнучиме пізніше.

Вивчення механізму формування певної системи цінностей, глибини їх засвоєння найбільш ефективним може бути при організації й проведенні відповідних досліджень конкретних соціальних ситуацій. Саме там і тоді цінності актуалізуються, людина робить свій вибір і приймає рішення щодо подальших дій. Важливу роль у цьому процесі відіграють ціннісні орієнтації індивіда, система його цінностей. В її епіцентрі завжди перебуває відповідний суспільний ідеал, на який

орієнтується і яким керується людина в процесі цілепокладання і реалізації своїх життєвих проєктів у діяльності. Саме ціннісна орієнтація дозволяє судити про ступінь втілення соціально необхідних норм, регламентацій, зразків поведінки в індивідуальній свідомості.

Ціннісна орієнтація – це вибіркоче ставлення до носія цінності, який може бути реальним предметом задоволення потреб окремої людини чи соціальної спільності. У ній акумулюється життєвий досвід людей. Наявність усталених ціннісних орієнтацій свідчить про зрілість людини як особистості. Вони є своєрідним індикатором ієрархії переваг, які людина надає матеріальним чи духовним цінностям в процесі своєї життєдіяльності. Ціннісна орієнтація, сформована на рівні переконань, адекватно проявляється в реальній поведінці й діяльності людини.

Своєрідною моделлю становлення ціннісної орієнтації особи виступають її життєві плани, прерогативою яких є індивідуальна свідомість. Життєві плани діалектично поєднують найближчі цілі з широкою програмою дій на віддалене майбутнє, суб'єктивний світ людини, її прагнення й ідеали з реальними життєвими обставинами. Об'єктивні умови, які є первинними стосовно суб'єктивних планів, змушують людину будувати своє майбутнє з урахуванням реальних можливостей.

Отже, життєві плани є відображенням в індивідуальній свідомості панівних суспільних відносин, специфіки соціального стану, особливостей мікросередовища та інших факторів, які обумовлюють

ймовірність реальної життєвої програми індивіда. В іншому відношенні життєві плани спонукають людину до діяльності з метою подолання рамок свого наявного буття, оскільки під впливом сукупності факторів вона сформувала певні прагнення, виробила відповідні установки тощо. У цьому розумінні життєві плани не тільки відображають об'єктивні обставини, але в певній мірі і створюють їх.

Ціннісні орієнтації визначають смисл життя людини. У різні часи (епокси) у різних адресатів цінностей – окремої людини чи соціальних спільностей – орієнтації були різними. Вони спрямовували свого адресата або на потойбічний світ, або на особисте життя, або ж на суспільство, до якого він належав.

У першому випадку чітко проглядається ціннісна орієнтація релігійного та об'єктивно-ідеалістичного типу. Гносеологічно це пояснити неважко. Обмеженість людських знань про Природу як Всесвіт, залежність людини від таємничих (для неї) сил природи, вічність Світу в часі і його нескінченність (безмежність) у просторі (що є апіорно очевидним) змушують її схилитися перед ним. Людина відчуває і переживає страх перед таємничими силами природи. Будучи незадоволеною своїм "посейбічним" життям, не знаходячи виходу із скрути, в якій опинилася, але продовжуючи пошук такого виходу, вона змушена апелювати до "потойбічної" сили. Для такої людини остання надія – знайти порятунок десь "там", оскільки в реальному оточенні вона його не знаходить. Саме ось "та" сила і є

основною (якщо не єдиною) цінністю, на яку орієнтується людина.

У другому випадку людина зорієнтована на себе (за формулою "на Бога надійся..."), розраховує на власні сили. У зв'язку з цим важливо мати на увазі аксіологічний аспект проблеми духовного світу людини, її світогляду зокрема. При світоглядному відображенні людина не просто пояснює дійсність як позалюдське буття, а оцінює її через призму індивідуального і соціального досвіду, з'ясовує її значимість як для себе, так і для суспільства. З позиції суспільних і особистих потреб та інтересів людина виражає при цьому відповідне ставлення до світу, мотивуючи певним чином необхідність його перетворення в потрібному для себе напрямі. Саме тому ціннісно-орієнтаційна (аксіологічна) функція світогляду є однією з провідних серед інших його функцій.

Світоглядна позиція завжди виступає як діалектична єдність гносеологічного і оціночного моментів, пізнання і тлумачення, знання і усвідомлення навколишнього світу. Ця специфічна риса світоглядного відображення є загальною. Вона відрізняє світогляд від наукового пізнання, хоч і не може бути основою для їх принципового протиставлення, бо наукове пізнання теж супроводжується ціннісними судженнями і доповнюється ними.

При світоглядному відображенні суб'єкт, вступаючи у відношення з об'єктом, з'єднуючись з ним, прагне відобразити його з точки зору потреб (інтересів, бажань, прагнень, цілей, ідеалів) тієї соціальної групи, представником якої є сам. Тому важливою особливістю

світогляду є його ціннісний, аксіологічний характер.

Виступаючи загальним орієнтиром у житті людини і регулятивним чинником її фактичної поведінки, світогляд виражає розуміння і оцінку найважливіших явищ суспільного життя. Головне його призначення полягає в тому, щоб правильно орієнтувати людину в надзвичайно складних ситуаціях розвитку як навколишньої дійсності, так і суспільного буття самої людини. Він потрібен людині для того, щоб вона могла правильно оцінювати значення соціальних процесів і власних вчинків, спрямовувати свою життєдіяльність згідно з тенденціями і закономірностями суспільного прогресу. Звідси стають зрозумілими вимоги до сучасної школи, в тому числі й вищої, яка покликана давати молоді основи знань, виробляючи в неї вміння самостійно оцінювати життєві явища.

У змістовному плані світогляд є системою ціннісних орієнтацій людини. Формуючись на основі актуальних потреб, здібностей, нахилів і переконань людини, ціннісна орієнтація організовує і спрямовує її суспільну поведінку, соціальну діяльність, обґрунтовує вибір найбільш раціональних шляхів і засобів реалізації сутнісних сил людини. Вона функціонує як своєрідна вісь структури особи, осередок її життєвої позиції. Навколо ціннісної орієнтації групуються почуття і помисли людини.

Людина відчуває потребу в науковому світогляді тому, що проблема світогляду по суті є проблемою самої людини. Ця проблема безпосередньо пов'язана з такими життєво важливими

питаннями, як усвідомлення і розуміння людиною свободи і необхідності, цінності й оцінки, сушого і належного; перспективне бачення своїх цілей і смислу буття; уміння і готовність вибору доцільних засобів активізації своєї позиції. Як особлива форма суспільної свідомості людини, світогляд формує спрямованість, тип активності особи, її натуру як діяча. На основі світогляду людина формує головні орієнтири життєдіяльності – цілі, ідеали, критерії оцінки і особистого вибору, життєві проекти тощо, приймає ті чи інші життєво важливі рішення. Їх реалізація і складає смисл життя людини.

У третьому випадку переважає орієнтація на суспільство. Це відбувається тоді, коли у людини послаблюється віра в авторитет “святого духу” (свідченням чого може бути процес секуляризації) або ж вона втрачає (втратила) віру у свої власні сили. Тоді вона переорієнтовується на суспільство як основну цінність.

Людина живе в суспільстві, ставить перед собою цілі й прагне їх здійснити, шукає смисл життя, своє призначення у своїй же діяльності. За тим, в чому людина бачить смисл свого життя, які цілі переслідує, якими засобами намагається їх досягти, тобто, на що спрямовані

сутнісні сили людини як діяча, можна судити про саму людину, про її ціннісну сутність, про її мораль, місце в суспільстві (колективі), її цінність для життєдіяльності інших людей, серед яких вона живе. Отже, характер діяльності людини в системі суспільних відносин як об’єктивоване в діях і вчинках суб’єктивне розуміння нею мети свого життя виступає синтезованим критерієм її суспільної цінності як особи.

Виходячи з гармонії особистих і суспільних інтересів, індивід формує суспільний ідеал, який і є його життєвим орієнтиром, дороговказом у житті. Тут ми вже виходимо на надзвичайно складну проблему, яка вимагає свого дослідження, – діалектики потреб та інтересів у динамічній системі “людина – колектив – суспільство”. Проблема органічного поєднання ціннісних орієнтацій на самоцінність світу, на зобов’язання людини перед суспільством і самореалізацією зберігає свою актуальність і чекає на своїх дослідників. Актуальність її підсилюється ще й тим незаперечним фактом, що історія розвитку суспільства підійшла до такої межі, коли проблема орієнтації окремого індивіда (соціальної спільності) на загальнолюдські цінності стала безальтернативною